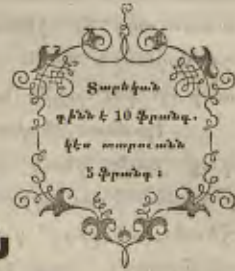

ԵՌՄՈՊ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 11.

1858

Ս. ՀԱՏԱՐ

ԴԱՏԱՊԱՐՏԵԱԼՔ

Հ, պատասխանեց, պատանին, դուք դեռ կ'ապրիք, եւ ասիկայ ինձի բաւական վարձք մըն է: . . . Զիս բարձրագոյն տեսչութիւն մը հոս գալու միջոց: Ռեմոն կոմսն հիմա Սիւրբուֆին հետ դէպ ի Գիմոր կը նաւարկէ ձեր ամուսինն ազատելու համար: . . . Մալլապային՝ որուն մէջ Պանդամ կը գտնուէր, օգուելէն աչքովս տեսայ. ի վերայ այսր ամենայնի ներքին ազդում մ'իյնէի ըսաւ թէ ան դեռ իր դաւաղիցներուն հետ կորսուած չէ, այլ դեռ կ'ապրի: Աս խորհուրդս Ռեմոնին յայանեցի երբ որ առիթ ունեցայ զանկէպ նորէն անսնելու. միանգամայն իրեն ծանուցի թէ ձեր գտնուած տեղն այնչափ ապահով չէ, եւ կրնայ ան գաղանամիտ աւազակը ձեզի դէմ նոր դարան մը գործել: Ուստի մէջերնիս որոշեցիք որ ես դէպ ի Գալիմայ ճամբայ ելլեմ եւ ձեզի մօտ գտնուիմ, որպէս զի հարկ եղած ատեն զձեզ պաշտպանեմ, իսկ ինքն իմ տեղս Սիւրբուֆին նաւը գնաց, ձեր ամուսնոյն ազատութեան գործակից ըլլալու համար: Անտառին մէջ քիչ մը ժամանակ յառաջ ելլալէս ետքը, գիշերուան մութն ուղիղ ճամբան իմ աչքէս ծածկեց, եւ սխալ ուղղութիւն մը բռնեցի, որով շատ օրեր անտառին մէջ թափառեցայ եւ միայն վայրենի պտուղներով քաղցս անցուցի: Վերջապէս մեծ աշխատութենէ ետքն հազիւ կարող եղայ նորէն ճամբաս գտնել եւ երէկ գիշեր հոս հասայ: Կրնաք երեւակայել թէ ինչ աստիճանի այլալուծիւն զգացի երբ որ Տափիստոնին տունը մոխիր դարձած գտայ: Գերիներէն մէկէն կրակին պատճառն եւ ձեր աս տունը գտնուիլն իմանալով՝ սկսայ հոս մօտե-

նալ: . . . Յանկարծ թփերու մէջ մարդու կերպարանք մը տեսայ որ ձեռքը լապտերով մը դէպ ի ժայռերը կ'երթար. առաջին նայուածքով ճանչցայ ան կերպարանաց ով ըլլալը: Ծովն ան անիծեալ դեռ նորէն դուրս նետած էր, որպէս զի չըլլայ թէ անոր դիակն իր մարդարիտներուն ու կորաղիններուն դրաձելով՝ զանոնք պղծէ: Մեծ զգուշութեամբ անոր ետեւէն գացի եւ տեսայ որ ստորերկրեայ տաճարը մտաւ, ուսկից քիչ մ'ետքն առանց լապտերի ետ դարձաւ: Գժբախտութեամբ զէնքերս Տափիստոնին տան աւերակաց մէկ կողմը մոռցած էի: Անտարակոյս, ըսի մտքէս, անօրէնն ահագին խորհուրդ մ'ի գործ պիտ'որ դնէ. կրնայի դղողիւն հանել եւ դրացիներն արթնցնել. սակայն Պանդամին խորամանկութիւնն աղէկ գիտէի. անտարակոյս ինքն իրեն չար խորհրդին գործակիցներ ալ պատրաստած պիտ'որ ըլլար: Եթէ ձայն մը հանէի, միայն իմ կորստեանս պատճառ կ'ըլլայի առանց ուրիշ օգուտ մը յառաջ բերելու: Տեսածներէս մակաբերեցի թէ ստորերկրեայ տաճարն ոճրին գործադրութեան տեղը պիտ'որ ըլլայ, ուստի փութով անոր դրան մօտ խորշ մը մտայ պահուեցայ: Քարի կտոր մ'իյնէի զէնք կ'ընեմ, ըսի մտքէս, եւ ան գաղանամիտ աւազակին գլուխը կը ջախջախեմ: Պահուելէս քառորդ մ'ետքն երեք մարդ տաճարին դռնէն ներս մտան որոնց մէջ նաեւ զձեզ նշմարեցի եւ պատրաստուեցայ կենացս վտանգաւն անոնց վրայ յարձակիլ. սակայն երկուքը շուտով նորէն դուրս ելան եւ, հազար գոհութիւն երկնից ձեր ազատութիւնը դիւրաւ յաջողեցաւ:

— Ի՞նչ, թող որ քիչ մը շունչ առնում, ըսաւ արտաքոյ կարգի այլալուծ ու շնորհակալութեան զգածմամբ լեցուած կոմսուհին:

Ի՞նչ մը հանգչելէն ու հանգարտելէն ետքն սկսան երկու բարեկամը Տափիստոնին պատահած գժբախտութեան վրայ խօսիլ, եւ ան խեղճ ընտանեաց օգնութիւն ընելու հնարք մը մտածել: Նոյն ժամանակը Սիմֆինկ լալով խցէն ներս մտաւ եւ իրենց աւելի գժբախտ գոյթ մը բերաւ: Տափիստոն իրեն բոլոր ստացուածին այնպէս յանկարծակի կորսուելուն վրայ մեծ արտմոլութիւն զգալով՝ գիշերը սաստիկ անհանգիստ անցընելէն ետքը, կաթուածն

առատուանց իր կենաց վերջ տուած էր: Իր երկու գուստրներն իրեն մարմնոյն վրայ ինկած յուսահատաբար կու լային ու կ'ողբային:

Կոմսուհին փութով իր ընկերին հետ որբ օրիորդաց քովը գնաց զանոնք մխիթարելու եւ մեռելին թաղման կարգադրութիւններն ընելու համար, որովհետեւ ան ջերմ գաւառները փութով մահուանէ անմիջապէս ետքը կը սկսի եւ կարելի չէ երկայն աւտեն մեռել մը տան մէջ պահել: Վանտանգերինները յուղարկաւորութեան հանդիսին մասնակից եղան եւ ստորերկրեայ տաճարին դրան առջեւ վախճանելոյն համար գերեզման մը փորեցին: Տխուր հանդէսը կատարուելէն ետքն Աւրորա նորէն Տափտատնին դուստրներուն քովը փութալով՝ անոնց շատ մխիթարական խօսքեր խօսեցաւ եւ ծանոց թէ իրենց ըրած մեծ կորուստը քիչ մը թեթեւցընելու համար կ'ուզէ ինքը զիրենք որդեգիր առնուլ եւ զիրենք մեղրական խնամով խնամել: Օրիորդներն ասկէ մեծ սիրով փութիւն դրացին եւ խօսք տուին իրենց նոր մօրն ամենայն կերպով հնազանդի: — Եւ որովհետեւ, աւելցուց կոմսուհին, ալ Գալիմա կենալու ամենեւին կապ մը չունինք, վասն զի կրակը չէ թէ միայն մեր բնակարանն ու ստացուածներն այլ նաեւ բոլոր արտերն ապականած է, եւ Օվէսդայնին տունն այնչափ ոճրագործութեանց տեղը, չենք կրնար բնակիլ, հարկ է որ շուտով ասկէ ելլենք եւ մեր Սամարանկի բարեկամաց քովն երթանք. հոն երկիրը շատ բերրի է, կրնանք շուտով մեր կորուստը ձեռք բերել: Գատապարտելոց գունդն ալ կ'ուզեմ ինձի հետ տանիլ եւ ան խեղճ վայրենիները կրթեալ մարդիկ ընել:

Ի՞նչ աս որոշումը Գատապարտելոց ծանոց որոնք շուտ մը ծառի ճիւղերէ երեք տիկնանց համար երեք գահաւորակ շինեցին, կակուղ մամուլ պատեցին եւ ճամբայ ելլելու պատրաստուեցան: Նոյն իրիկուն Աւրորա իր երկու որդեգիրներուն ու Գատապարտելոց գնդին հետ Գալիմայէն ելաւ վանտուղենին բնակարանն երթալու: Գահաւորակները Գատապարտելոց մէջէն զօրաւորները կը կրէին, իսկ Բօլ բոլոր կարավանին առաջնորդութիւնը կ'ընէր:

Գեղեցիկ իրիկուն մըն էր, ծովը կատարեալ հանդարտ, երբ որ Ռեմոն Պրըդոնին մակղկներէն մէկուն մէջ դէպ ի ֆիու ըսուած պղտիկ կղզին կը յառաջանար, ուր հասարակօրէն ծովահէններու հետ իրենց բռնած գերիներն ազատելու խօսակցութիւնները կ'ըլլային եւ փրկանաց ստակը կը վճարուէր: Այսպիսի գործողութեան մը ժամանակ Եւրոպացիք պէտք էին մեծ զբոսը թեամբ եւ հանդարտութեամբ վարուիլ, որպէս զի ելուզակները չբարկացընեն եւ անով մահուան պատճառ չըլլան ան անձին՝ զոր ազատել կ'ուզեն: Երբեք մեծ բազմութեամբ ցամաք պէտք չէր ելլել այլ միայն երկու հոգի, որոնց հարկ էր ծովահէններուն բարեկամութիւն ցուցընել, թէպէտ եւ երբեմն կը պատահէր որ անոնք ան քիչոր պատգամաւորաց ձեռքէն ստանէր կ'առնուին եւ գերին չէին

աղատեր. նաեւ երբեմն պատգամաւորներն ալ կը սպաննէին:

Ռեմոն կոմսն երկու թիավարները մակուկին մէջ թողուց եւ միայն մէկ գաղղիացի նաւավար մը հետ առած՝ որ մալայեան լեզուն աղէկ գիտէր, կըղզւոյն վրայ ելաւ: Քիչ մ'ետքը Գիմորի արեւմտեան ծովածոցէն երեք նաւակներ ելան եւ դէպ ի ֆիու յառաջ կու գային: Ռեմոն անզէն էր. ծովուն մէջ երկընցած հրուանդանի մը վերջին ծայրը Մալայեցուց գալուն կը սպասէր: Հինգ գրեթէ բոլորովն մերկ եւ զոռելի կերպարանքով ելուզակներ ցամաք ելան. կոմսը զիրենք քաղաքավարութեամբ ողջունեց իբրեւ թէ մեծ տէրութեան մը գեսպաններ ըլլային: Գաղղիացի նաւավարն աւազակաց պլանդակ կերպարանքէն ու կասկածելի շարժումներէն այնպէս զարհուրեցաւ որ ուզեց կծիլը դնել եւ մակուկին մէջ ապաւինիլ. Ռեմոն իր բազկէն բռնեց կեցուց ու հրամայեց անոր ելուզակաց ծանուցանել թէ եկած է Տեբրեմոն կոմսին ազատութեան համար իրենց հետ խօսիլ ու կը խօստանայ անոր փրկանաց համար իրենց 5000 դահեկան վճարել: Մալայեցիք աս խօսքը մտադրութեամբ լսելէն ետքն սկսան իրենց մէջ ցած ձայնիւ խորհրդակցիլ. վերջապէս իրենցմէ մէկն ըսաւ. Գիմորի մէջ իմացուած է որ ան Գաղղիացին (Սիւրբուֆ) Պանճերմասսինկի ձորէն մեծ գանձ աւար առած է, ուստի Երկաթի ցեղը նոյնչափ ստակով գոհ չըլլար այլ անոր կրկինը կ'ուզէ որպէս զի իր գերին ազատ թողու: Եւ թէ տհաճութեամբ լսեց Ռեմոն աս պատասխանն եւ իր թարգմանին ձեռքովը պատասխանեց.

— Գուրբ վատ եւ անպիտան մարդիկ էք. ձեզի հետ կարգաւորեալ կերպով խօսիլ կարելի չէ, այլ հարկ է մտրակով խօսիլ:

Թարգմանն որ վախէն բոլոր մարմնովը կը դողար, աս խօսքը ճիշդ չթարգմանեց. նաեւ իր կողմանէ աւելցուց թէ ստակէն զատ Պրըդոնին մէջ գտնուած երկու գերի աղջիկներն ալ իրենց կը դարձուին, եթէ զՏեբրեմոն ազատ թողուն: Ելուզակներէն մէկն աս խօսքը լսելուն պէս ուրախութեամբ նաւավարին վրայ վազեց եւ անոր վիզը պլուեցաւ: Իր ըրած արտաքոյ կարգի ձեւէն՝ Ռեմոն այնպէս կարծեց թէ Մալայեցին իր ընկերին փառ մը հասցընել կ'ուզէ, ուստի շուտ մ'անոր վրայ գնաց՝ զանիկայ իր թարգմանէն բաժնեց ու գետինը զարկաւ:

— Եւ մարդս մեզի իր բարեկամութիւնը ցուցընել կ'ուզէ, պոռաց նոյն ժամանակը գաղղիացի նաւավարն. ինքը մեր երկու գերիներուն հայրն է:

Ռեմոն անմիջապէս իր ըրածին համար թողութիւն խնդրեց՝ ու թարգմանն իր կողմանէ ալ բարեկամական խօսքերով ելուզակներն հանդարտեցուց որոնք արդէն իրենց դաշտները պատեսնէն հանած էին:

Մալայեցիք նորէն խորհուրդ մ'ընին եւ վերջապէս յանձն առին 5000 դահեկան եւ երկու աղջիկներն ընդունելով՝ Տեբրեմոն կոմսն ազատ թողու: Ռեմոն հաւանեցաւ ու մակղկը խրկեց որ փառ

ու գերիները բերեն: Աս ժամանակս հետուէն չոր-
րորդ նաւակ մ'ալ երեւցաւ. ծովահէնք անոր նշան
մը տուին՝ որով սկսաւ գէպ ի նոյն հրուանդանը
յառաջ գալ: Երբ որ ստակը վճարուեցաւ եւ աղ-
ջիկներն յանձնուեցան, նոյն նաւակը ծովեզերք մծ-
տեգաւ եւ եւրոպացի գերի մը ցամաք հասնեց՝ որուն
խեղճ երեւոյթը նաեւ քարեղէն սիրան ալ ի գուժ
կը շարժէր. իր մարմնոյն ամէն կողմը գերութեան
նշաններն յայտնի կը տեսնուէին: Կոմսն իր հայրե-
նակցին աս ողորմելի վիճակին վրայ մինչեւ ցարտա-
սուս շարժեցաւ եւ անոր թեւէն բռնած՝ մակոյկը
տարաւ:

— Տէր կոմս, ըսաւ անոր, Պրըդոնին մէջ ա-
մէն հարկաւոր դարմանները կ'ընդունիք, եւ ձեր ցա-
ւերը շուտով կը մեղմանան:

Աս խօսքը գերւոյն մեծ զարմանք պատճառեց,
սակայն այնչափ տկար էր որ կարող չէր իր զար-
մանքին պատճառը ծանուցանել. միայն Ռեմոնին բա-
րեկամական խօսքին փոխարէն շնորհակալութեան ձեւ
մ'ըրաւ:

Պրըդոնին բոլոր նաւաստիքը նաւուն ծածկն ե-
լած պատրաստ կեցած էին Տերբեմնն կոմսը դիմա-
ւորելու. Սիւրբուֆ նաւուն սանդիսին գլուխը կեցած
էր որպէս զի իր հին բարեկամին արժանաւոր ընդու-
նելութիւն մ'ընէ: Մակոյկը սանդիսին տակը հասաւ:

— Ահա ստիկ ձեր հին բարեկամն, ըսաւ Ռե-
մոն, զՍիւրբուֆ գերւոյն ցուցնելով:

Կալանաւորը վեր նայեցաւ, զնաւապետն ողջու-
նեց ու գողգոջուն ոտուրներով սանդիսին վրայ ելաւ:
Սիւրբուֆ մտադիր աչքով զնիքը զննեց ու գոչեց.

— Ո՛հ, անօրէն ելուղակներ. աս մարդը Տե-
րբեմնն չէ:

Սիւրբուֆին խօսքն նաեւ բոլոր իր նաւաստի-
ներն ալ կրկնեցին:

Աւազակաց ձեռքէն աղատած ողորմելին սան-
դիսին վրայ կանկ առաւ. դեռ խօսելու կարողու-
թիւն չունէր, սակայն այնպիսի ձեւ մ'ըրաւ որ յայտ-
նի կ'ուզէր ըսել թէ եթէ սխալմունք մը պատահած
է, զիս նորէն Գիմոր տարէք:

Սիւրբուֆ իր խօսքին աս խեղճին վրայ ըրած
աղբեցութիւնը տեսնելով՝ զնիքը մխիթարելու հա-
մար ձեռքն անոր երկընցուց եւ բարեկամ, փութաւ,
վեր եկուր, ըսաւ, քու աղատութիւնդ ալ մեզի շատ
ուրախալի է, դու ալ մեր հայրենակիցն ես: Պրը-
դոնին նաւաստիներն աս դժբախտը կատարեալ եղ-
բայրական սիրով ընդունեցան եւ իրեն ամէն հար-
կաւոր դարմանները փութով ըրին. նաւուն մէջ մեծ
ուրախութիւն մը տիրեց: Միայն Ռեմոնն կոմսը մէկ
կողմ մը քաշուած տրտում տխուր կը կենար:

— Ի՞նչու համար այնպէս հեռու կեցեր ես,
հարցուց իրեն Սիւրբուֆ ծիծաղելով. քու կատարած
գործքդ միշտ բարի եւ արդիւնաւոր գործք մըն է:

— Ուրիշ ամէն առիթներու մէջ ես ալ ձեր
ուրախութեան մասնակից կ'ըլլայի, պատասխանեց Ռե-

մոն, բայց աս դէպքիս մէջ խնդիրը պատուոյ խնդիր
է. ես Աւրորա կոմսուհւոյն պատուոյս վրայ խօսք
տուած եմ իր ամուսինն աղատելու որ հիմայ ի դե-
րեւ ելաւ:

— Պարապ մտածմունք: Քու յանցանքովդ է
որ անիծեալ ծովահէնք նաեւ ցամաքի վրայ այնպէս
նենգութեամբ կը վարուին:

— Աս փորձը Տերբեմննին աղատութեան վեր-
ջին փորձն է:

— Ոչ, հիմայ պէտք է ջանալ որ անգղիական
նաւ մը ձեռք ձգենք որպէս զի դարձեալ փրկանաց
գուժար մ'ունենանք: Նաւուս մէջ գանձ չունիմ. Գի-
մորի մէջ միայն ամբողջ դահկաններ կամ զուտ ոս-
կոյ կտորներ գերւոյ մ'աղատութեան կրնան օգ-
նել. բայց ես ասոնցմէ եւ ոչ մէկն ունիմ:

— Եթէ ոսկի եւ արծաթ չունինք, աղէկ սրեր
ունինք, պատասխանեց Ռեմոն:

Ինչ մը ժամանակ լուռ կենալէն ետքը, Սիւր-
բուֆ բարձր ձայնով ըսաւ, Սիրելի Ռեմոն, իմ ալ
բուն խորհուրդս աս անգամ ոսկոյ եւ արծաթի
տեղ սուրը գործածել է. ծովահէններուն մեղի
ըրած խաբէութիւնն իմանալուս պէս, որոշեցի որ
գաղղիական դրօշին եղած նախատանաց վրէժն ան
անօրէններէն յանդուգն յարձակմամբ մ'առնում.
բայց ուղեցի նախ նաեւ ձեր միտքն իմանալ: Հիմայ
հաստատ գիտեմ որ աս գործքիս մէջ ձեզմէ ալ
մեծ օգնութիւն կրնամ յուսալ: Բայց նախ սա աղա-
տեալը քիչ մը խօսել տանք եւ ելուղակաց վրայ
քանի մը տեղեկութիւն առնունք:

Պէտքը շարունակուի:

ԱՐՏԱՒԱԶԴ Ի ՎԻՅՆ ՄԱՍԵԱՑ

Գարունն էր կենացս դեռ

Երկինք ինձ նայէր հաշտ:

Ինձի համար ձորն լեռ

Կ'ծաղկէր եւ դալար դաշտ:

Թաքն էր զարդ իմ վարսիս,

Քաջաց մէջ էի պերճ:

Շուտ զիս զըրկեց Մասիս

Փառքիս վաղ հասաւ վերջ: . . .

Հեծայ ի Սեաւ իմ վեհ

Անցայ լուրջ մարգերէ,

Որսալ ի Գինայ դեհ

Ցիւռ եւ պարարտ երէ:

Ողջոյն լերինք ու ձոր

Ողջոյն տունն ծառեր

Անշունչ նիւթերն բոլոր

Լեզու էին առեր:

Բաբէ, յանկարծ կասեաց

Ոտք իմ աշխոյժ Սեւոյս.

Կալան զիս քաջք Մասեաց

Տարան ի վեհն անդոյս.

Փախաւ, թըռաւ արեւս,

Ողբս զիս, Սաթիւնիկ.

Առ իմ վերջին բարեւս

Ազնիւ իմ Հայրենիք:

Ինչու բոլոր մարդիկ
Ինձի դէմ են ելեր,
Ինչու այնպէս սաստիկ
Ա՛գուռն մըծեր, սալեր.
Անգերծ եմ իմ կապէս.
Ի զուր Ազգս կը խորհի,
Այնպէս հէք մ'ինձի պէս
Ախիսն տալ աշխարհի:

Անէծք կը կապեն զեւ,
Երնիկս, զուր կը մաշեն
Ակուռ. զանուր վըզիս
Ապակեց հայրս Արտաշէս:
Խիստ, խիստ են հօր մ'անէծք
Դառն են եւ ահագին,
Անով կ'ըլլան, ո՛ր մեծք
Ոչինչ փառք ձեր թագին:

Արտաւազդ Բ. Արտաշէս Բ.ին որդին իր գահ ելելէն քա-
նի մ'օր ետքը Գինայ վտակին կողմերն որսի ելելով՝ ձիովը մեկ-
տեղ մեծ վհի մը մէջ ինկաւ եւ կորսուեցաւ: Հայաստանի նոյն
ժամանակուան բանաստեղծներն առ դէպքին վրայ երգ մը շինե-
ցին, որուն մէջ կ'ըսեն թէ Արտաշէսին թաղման ժամանակ շատ
մարդիկ անոր սիրոյն համար իրենք զիրենք մեռցնելով՝ Արտաւազդ
դժկամակեցաւ, եւ հօրը դէմ քանդատեցաւ ըսելով՝ «Մինչ դու
գնացեր եւ զերկիրս ամենայն զհետ քո տարար, ես աւերակացս
որպէս թագաւորեմ», Արտաշէս ալ զինքն անիծեց եւ ըսաւ.

Եթէ դու յորս հեծցիս յազատ ի վեր ի Մասիս, Զքեզ
կալցին Քաջք եւ տարցին յազատ ի վեր ի Մասիս: Անդ կացցես
եւ զլոյս մի տեսցես:

Հայոց պառաւանդներն ալ կ'ըսեն թէ Արտաւազդ սյրի մը
մէջ շղթաներով կապուած կը կենայ, եւ երկու շունք անդադար
շղթան կը կրծեն որ փրցընեն եւ Արտաւազդ ելլէ աշխարհքիս
վերջ տայ: Սակայն դարբիններուն երկաթ ձեռքերու ձայնէն շղթ-
թաները նորէն կը զօրանան: Աս առասպելը նաեւ Հայոց բրի-
տոնէութեան դառնալէն շատ ետքն ալ կը պատմուէր, եւ միամիտ
դարբիններն առասպելն իրական կարծելով՝ նաեւ կիրակի օրերը
քանի մ'անգամ մուրճը սալին կը զարնէին ըսելով՝ Որպէս զի Ար-
տաւազդայ շղթաները զօրանան:

Հանդարտ.

Երգի.

Դաշնա-
մուրի
(Բիանոյ
ֆորդէ)

Երկինք ինձ նա
յէր հաշտ. Ինձի հա մար

ձորն լեռ. Կ'ծաղկէր եւ դալար դաշտ: Թագն էր զարդ իմ

համար ձոր լեռ.

վարսիս, Բաջաց մէջ է ի պերճ

զարդն իմ վարսիս մէջ է ի պերճ.

Հուտ զիս զր կեց Մասիս, Հուտ զիս զր կեց Մասիս

Փառքիս, փառքիս վաղ հա սառ վերջ:

ՊԱՏՄԱՆԵՆ

Նախդիտնին իրաւաստան ըրած սրջաւանքը.

1812.

Վրեթէ քսան տարի էր որ Նաբոլէոն կայսրն
իր արտաքոյ կարգի պատերազմական հանձարովն եւ
մեծամեծ յաղթութիւններովը բոլոր Եւրոպա կը զար-

հօտակցութիւնները, եւ հետզհետէ անոր անդգերն ու տէրութիւններն իր կամքին խոնարհեցուցած եւ անոնց ազատութիւնն ու անկախութիւնը վերցուցած էր: Միայն երկու տէրութիւնք դեռ աս նիւթական կամ բարոյական լծէն ազատ մնացած էին, որոնցմէ առաջինն՝ Անգղիա, իր աշխարհագրական դրիցն եւ իր ծովական զօրութեան առաւելութեանն համար գաղղիական դիւցազնն զէնքէն վախ մը չունէր. իսկ երկրորդն՝ Ռուսաստան, իր երկրին հանգամանացը պատճառաւ մինչեւ նոյն ժամանակն յարձակմանէ ազատ մնացած էր: Նաբոլէոն իր աշխարհակալութիւնը կատարեալ դուրս հանելու եւ բոլոր Եւրոպային բացարձակ տէր ըլլալու համար, հարկ էր որ աս երկու տէրութիւններն ալ խոնարհեցնէ, ուստի աս պատճառաւ առաջինոյն դէմ միջոց առաւ Յամբային կարգադրութիւնն, որով ամէն տէրութիւններն ստիպեց իրենց նաւահանգիստներն անգղիական նաւերուն գոցել, որպէս զի նոյն տէրութեան վաճառականութիւնը բոլորովին խափանուի, եւ ստիպուի իր կամքին խոնարհելու. իսկ Ռուսաստանի հետ խաղաղութեան ու բարեկամութեան առերեւոյթ դաշինք դրաւ՝ յարմար առթի մը սպասելով որ զանիկայ ալ իր զինուոց առջեւ խոնարհեցնէ: Աս դաշնաց զօրութեամբ նաեւ ռուսական նաւահանգիստներն ալ Անգղիայի նաւերուն գոցուեցան. սակայն ասոր ազդեցութիւնն աւելի Ռուսաստանի ժողովուրդն սկսաւ զգալ քան թէ Անգղիա: Աղէքսանդր կայսրը տեսնելով՝ որ իր երկրին առուտուրը բոլորովին խափանուած է, իր նաւահանգիստներն սկսաւ օտար նաւերու բանալ: Նաբոլէոն աս բանս դաշնաց դէմ համարեցաւ եւ ուղեց նոր վաճառականութեան դաշինքով մը Ռուսաստան դարձեալ իրեն հետ կապել եւ անոր իր կամքը կատարել տալ. բայց Աղէքսանդր՝ Գաղղիացաց կայսեր բռնած ընթացքէն սկսած էր կասկածիլ թէ անոր միտքը նաեւ Ռուսաստանի դէմ ալ զէնք առնուլ է: Անոր Բրուսիայի մէջ բռնած ընթացքը, կամաց կամաց Արեւելեան ծովուն եզերքն իր իշխանութիւնը տարածելն եւ Ռուսաստանի սահմանին օրէ օր մօտենալն ասոր յայտնի ապացոյցներն էին: Նաբոլէոնին աս ժամանակներս Օլտենպուրկի դքսութիւնը Գաղղիայի հետ միացնելն երկու տէրութեանց իրարու հետ թշնամանալուն աւելի գրգիռ մ'եղաւ, որովհետեւ Օլտենպուրկի իշխանը Ռուսաց կայսեր տագրն ըլլալով՝ Նաբոլէոնին աս յափշտակութիւնն Աղէքսանդր իրեն մեծ նախատինք մը համարեցաւ: Երկու կողմն ալ իմացան որ իրենց դաշինքը դադրած է եւ հարկ է զէնք ձեռք առնուլ. Աղէքսանդր կ'ուզէր իր յառաջուն ազդեցութիւնն եւ տէրութեան պատիւը նորէն ձեռք բերել. իսկ Նաբոլէոն, Եւրոպային դեռ իր լծէն ազատ մնացած մասն ալ բոլորովին նուաճել: Աս խորհրդով երկու տէրութիւնք ալ 1811-1812-ի տարին պատերազմական պատրաստութիւններով անցուցին. մէկ կողմանէ ալ նորէն իրենց մէջ խաղաղութիւն հաստատելու համար դեսպանական

խօսակցութիւնները կը շարունակուէին. բայց նոյն խօսակցութիւնները գրգռութիւնն օրէ օր աւելի եւս կը սաստկացնէին:

Գաղղիացաց կայսրն առաջիկայ պատերազմին համար արտաքոյ կարգի պատրաստութիւններ ըրաւ: Բրուսիան սպառնալիքներով զարհուրեցնելով՝ 1812ին Փետրուարի 21 դաշինք մը դրաւ, որով նոյն տէրութիւնը կը խոստանար Գաղղիայի 20,000 օգնական զօրք տալ: Շատ բրուսիական պաշտօնականներ աս դաշնաց վրայ դժկամակեղով՝ իրենց պաշտօնէն հրաժարեցան եւ Ռուսաստան դացին որ Գաղղիացաց դէմ պատերազմին: Այսպիսի դաշինք մ'ալ Աւստրիայի հետ հաստատուեցաւ՝ որով երկու տէրութիւնք կը պարտաւորուէին հարկ եղած ժամանակն իրարու 30,000 զօրք օգնութեան խրկել. սակայն Աւստրիացաց զօրքն իր առանձին զօրապետին տակ պիտ'որ գործէր ու զատ գունդ մը պիտ'որ կազմէր, եւ ոչ Անգղիայի ոչ ալ Սպանիացաց դէմ պիտ'որ խրկուէր: Տանիմարգացիք 20,000 զօրքով գաղղիական բանակին ետեւը պիտ'որ պաշտպանէին: Բուն Գաղղիայի մէջ Նաբոլէոն մինչեւ 1811ին վերջերը 240,000 զօրք ոտք հանած էր. յաջորդ տարին Մարտի մէջ ծերակուտէն նորէն 100,000 ազգային պահապան զօրք խնդրեց որոնք երկրին ներքին ապահովութեան հոգ պիտ'որ տանէին, եւ այնպէս ամէն ճակատու զօրքերը կարող պիտ'որ ըլլային թշնամուոյն դէմ խրկուիլ: Միւս Գաղղիայի դաշնակից տէրութիւններէն Հելլենտիա, 12,000 զօրք տուաւ, Պաւլերա 30,000, Սաքսոնիա 25,000, Վեստֆալիա 25,000. Վերդեմպերկ 14,000, իսկ ուրիշ պզտիկ տէրութիւններն իրենց ժողովրդեան համեմատ: Ասոնցմէ զատ Իտալիա 40,000 զօրքով աս ահագին արշաւանաց մասնակից եղաւ: Վարչաւի դքսութեան մէջ լեհերը մեծ ճգամբ 80,000 զօրք ժողոված պատրաստ կեցած էին գաղղիական բանակին հետ միանալու: Աս կէս միլիոնէն աւելի զօրաց կոյտն 1812ին սկիզբն սկսաւ դէպ ի Օտեր եւ Վալքսել գիտերն յառաջ խաղալ:

Ռուսաստան ալ երկայն ժամանակէ վեր մեծ փութով իր պատրաստութիւններն ըրած եւ երկու մեծ արեւմտեան բանակներ կազմած էր, որոնցմէ մէկը Պարզէյ տէ Դոլլի կոմսին հրամանին տակ Վիլնայի քով կը կենար, իսկ երկրորդը հարաւային արեւմտեան սահմանին մօտ կեցած էր, որուն կը հրամայէր հայազգի Բաղրատունի քաջ իշխանն: Ասոնց վրայ աւելցաւ նաեւ Գորմաստֆ զօրապետին հրամանին տակ գտնուած պահեստի բանակն: Ընդ ամենայն ռուսական զօրքը 250,000 կը համարուէր (ըստ ունեց միայն 170,000) ասոնցմէ զատ 10,000 անկանոն հեծեալօր (գողագ): Աղէքսանդր կայսրը նաեւ քանի մը տէրութեանց հետ դաշինք գնելով՝ իր զօրութիւնն աւելցնելու ջանաց: Անգղիայի հետ դրած դաշինքովն աս տէրութիւնն յանձն առաւ Ռուսաստանի պաշտպանութեան համար նաւատորմիդ մը տալ: Նոյնպէս Շուետի տէրութեան հետ, որ Գաղ-

ղիայի հետ ժամանակէ մը վեր գոտութեան մէջ էր նիւակակցութեան դաշինք՝ դրուեցաւ: Աստեղութեան միջնորդութեամբն Ռուսաստանի եւ Օսմանեան տէրութեան մէջ մըրումս պատերազմն ալ դադարեցաւ: Աղեքսանդր իր Գանուբի կողմը գտնուած զօրքն ալ կարող եղաւ Գաղղիացոց դէմ գործածել:

Փետրուարի մէջ դեսպանական խնամակցութիւններն աւելի ազդու կերպարանք մ'առին եւ վերջապէս երկու կողմն ալ իր վերջին պահանջներն հակառակորդին առջեւ դրաւ: Նաբոլէոն կը պահանջէր որ Ռուսաստան Գիլզիդի խաղաղութեան պայմանները պահէ: Գաղղիայի հետ առեւտրական դաշինք մը դնէ, եւ Օլտենպուրկի դքսութեան երկիրներն եւ չպահանջէ, այլ ինքը նոյն դքսին իր երկիրներէն մաս մը տայ: Աորդ իմաց ինքը Նաբոլէոն ալ կը խոստանար Ղեհաց թագաւորութիւնը նորէն չկանգնել: Իսկ Աղեքսանդր կայսրը կը պահանջէր որ Գաղղիացիք նախ Բրուսիայի երկիրներէն եւ քաղաքներէն նոյն տէրութեան մէջ բռնած բերդերը պարպեն, եւ Էուեռտի Բոմբանիայէն ելնեն: Նաբոլէոն Տրեզորէնի մէջ ուր Մայիսի 10էն ի վեր կը գտնուէր, Ռուսաց վերջնագիրն ընդունեցաւ, եւ զանկալ իրեն նախատական հրատարակելով՝ նոյն ամսոյն 29ին ճամբայ ելաւ իր բանակին գլուխն անցնելու եւ Երկրորդ Ղեհական պատերազմն, — այսպէս կ'անուանէր ինքն աս պատերազմը — սկսելու:

Իր զօրացը թիւն, ինչպէս վերն ըսինք կէս միլիոնէն աւելի էր 1200 լծակառնով, որոնք երեք մեծ բանակ բաժնուած էին: Գլխաւոր բանակը Նաբոլէոնին անձնական հրամանին տակ կը կազմուէր Տաւու, Ուտինց եւ Նէյ սպարապետներուն գումարտակներէն. ասոնց մէջ էր նաեւ Վիլհելմպերկի զօրքն իր ժառանգ իշխանին հրամանին տակ: Երկրորդ բանակն որուն կը հրամայէր Եւգենէոս Խալիլայի փոխարքան, կը կազմուէր աս իշխանին եւ Կուլին Սէն Սիրին զօրաբաժիններէն. ասոր մէջ էին նաեւ Պաւլիերացիք Տըրոա եւ Վրէտէ զօրապետներուն հրամանին տակ: Երրորդ բանակը Ղեհաց զօրքէն (Բոնեագովքի իշխանին հրամանին տակ): Սաքսոններէն (Ռենեիէի հրամանին տակ) եւ Վեսթֆալիայի զօրքէն (Վանտալին հրամանին տակ): Կազմուած էր, եւ իրեն հրամանատար ունէր Զերոնիմոս թագաւորն: Աւստրիացիք Զվարցենպերկ իշխանին հրամանին տակ գաղղիական բանակին աջ թեւին վերջին ծայրը կը կենային. իսկ Բրուսիացիք՝ Մագդոնալի զօրաբաժինի հետ անոր ձախ թեւին ծայրը: Բոլոր ձիաւորաց կը հրամայէր Նէպպոլէոն թագաւորը (Միւրա): Եւրոպա երբեք այսպիսի գեղեցիկ, կարգաւորեալ ու զօրաշատ բանակ մը տեսած չէր:

Յունիսի 22ին Նաբոլէոն Վելքովիցքի քաղքէն իր զօրաց հրամանագիր մը հանեց, որուն մէջ իր սովորական կերպով կ'ապահովացընէր որ Ռուսաստան չուտով պիտ'որ խոնարհի: Հետեւեալ երեք օրերը, 23ին, 24ին եւ 25ին գաղղիական զօրքը Նիէմէն գետն

անցան եւ Ռուսաց երկիրը մտան: Ան ժամանակը նաեւ Աղեքսանդր իր հրամանագիրն հանեց որով իր ժողովուրդը կը յորդորէր յԱստուած ապաւինած թշնամոյն դէմ ելլել, եւ կը ծանուցանէր թէ իր սուրը պատեանը պիտ'որ չդնէ մինչեւ որ վերջի թշնամին իր սահմանէն դուրս չվնասէ: Գաղղիացիք մեծ դժուարութեամբ, գէշ ճամբաներէն անցնելով եւ կերակրող պակասութիւն կրելով Վիլնա հասան: Իսկ Ռուսաց երկու բանակներն, առաջինը 90,000 հոգի Պարգլէյ տէ Գոլլին հրամանին տակ, եւ երկրորդը 45,000 հոգի Պետրոս Բագրատունի իշխանին տակ, կամաց կամաց եւ ամէն համբաւներն պարելով՝ եւ քաղաքացան, որովհետեւ որոշած էին աս կերպով թշնամին անապատ տեղեր ձգել եւ զանոնք բնութեան պատահարներու, սովի եւ ցրտի ձեռք մատնել: Երկու զօրաւորներն իրենց բանակներն այնպէս կը շարժէին որ կարող ըլլան իրարու հետ միանալ: Նաբոլէոն աս բանս արգելելու եւ թշնամին զատ զատ զարնելու համար, գլխաւոր բանակով Պարգլէին վրայ յարձակեցաւ. սակայն Բագրատունի իշխանը մեծ ճարտարութեամբ միացումը գլուխ հանեց: Աս նշանաւոր գործքին ժամանակ՝ որ նաեւ թշնամիները զարմացուց, Ռումանովի քով 6000 Ղեհաց վրայ յարձակեցաւ եւ զանոնք բոլորովին ջնջեց. նոյնպէս Մոհիլէվի քով Տաւու սպարապետը՝ որ մեծ գումարտակով մը զինքն արգելելու կ'ուզէր, զարկաւ եւ մղեց եւ Զմիլենսքի քով Պարգլէյ տէ Գոլլին հասաւ:

Իսկ ետքը Գաղղիական մեծ բանակը, 300,000 հոգի, դժուարին ընթացքով ու մեծ կորստով — միայն 10,000 ձի եւ ասկէ շատ աւելի մարդիկ ճամբուն դժուարութենէն ընկճեցան եւ ինկան մեռան — Վիլհելմս հասաւ, ուր Նաբոլէոն ստիպուեցաւ իր զօրաց 10 օր հանգիստ տալ (1—10 Օգոստոսի): Իր նպատակը Մոսկաւ էր:

Վերջապէս Զմիլենսքի քով Ռուսք կանկաւին եւ Օգոստոսի 17ին հոն արիւնահեղ պատերազմ մ'եղաւ որ երկու կողման ալ 10,000 հոգի արժեց: Ռուսք թշնամոյն մեծագոյն զօրութեան տեղի տալով՝ համբարանոցները պարպեցին եւ բնակչաց մեծագոյն մասին հետ նոյն գիշերն եւ քաղաքացան, բոլոր քաղաքը կրակի տալէն ետքն, այնպէս որ գաղղիական զօրքն երկրորդ օրն հազիւ իրենց հիւանդներուն ու վիրաւորներուն բնակարան կարող եղան գտնել: Պարգլէյ տէ Գոլլի մէկ անգամ մ'ալ Կոլուգինա Կորայի առջեւ թշնամոյն հետ զարնուեցաւ իր եւ քաղաքը պաշտպանելու համար. անկէ ետքը Գուգուգով ծերունի իշխանն առաւ Ռուսական բանակին հրամանաւ տարութիւնն որ նոր զօրքերով զօրացած էր: Նաբոլէոն գլխաւոր բանակովն որուն երկու կողմն երկու գումարտակներ Ուտինց եւ Տոմարովսքի զօրապետներուն հրամանին տակ կը պաշտպանէին, արագ ընթացքով դէպ ի Մոսկաւ յառաջ քալեց: Բայց որովհետեւ գաղղիական զօրքն ամէն բան կ'աւերէին ու կրակի կու տային, Գուգուգով որոշեց Մայրա

քաղաքին աղատութեան համար անդամ մ'ալ թշնամեցն հետ զարնուիլ: Աս վախճանաւ իր բանակը Մոսկվա գետին մօտ Պորոտինոյ գեղին առջեւը պատնէշներու ետեւ կեցուց եւ թշնամեցն գալուն սպասեց:

Սեպտեմբերի 5ին կէսօրէն ետքը Նաբոլէոն Ռուսաց բանակին առջեւն հասաւ եւ անմիջապէս անոր ձախ թեւին վրայ յարձակեցաւ ուր Բագրատունի իշխանը կը հրամայէր. «աս քաջ եւ արի զօրապետն իր քիչուոր զօրքովն իրմէ երեքպատիկ աւելի թշնամեցն քանի մը յարձակումներն ետ մղեց: Ամսոյն 7ին առաւօտանց պատերազմը նորէն աւելի եւս սաստկութեամբ սկսաւ. Բագրատունին դարձեալ մեծ քաջութեամբ դէմ դրաւ իրեն վրայ եղած յարձակմանց, բայց վերջապէս ստիպուեցաւ բազմութեան տեղի տալ եւ ետ քաշուիլ: Վուզուզովէն իրկուած նոր գնդերով զօրացած՝ դարձեալ գաղղիացւոց վրայ քալեց զանոնք քաջութեամբ ետ մղեց եւ կարող եղաւ իր առաջին տեղը նորէն բռնել. բայց հոս մահացու վէրք մ'առնելով՝ փառաւոր մահով մեռաւ: Պատերազմը մինչեւ գիշեր շարունակեց երկու կողմանէ մէկտեղ 70,000 հոգիէն աւելի (մեծ կէս մասը ռուս) մեռան կամ վերաւորեցան, որոնց մէջ 40 զօրապետ: Եւ որովհետեւ Վուզուզով նոյն գիշերը ճակատեղէն ետ քաշուեցաւ, Վաղլիացիք յաղթութիւնն իրենց գրեցին եւ Նաբոլէոն Նէյ սպարապետն՝ որ նոյն պատերազմին մէջ մեծ քաջութիւն ցուցուցած էր «Մուքլայի իշխան», անուանեց:

Վուզուզով իր զօրաց մնացորդով՝ որ 50,000 ի կը հասնէր, ծանրաբայլ եւ աղէկ կարգաւ ետ քաշուեցաւ եւ որոշեց Մոսկուի պաշտպանութեան համար երկրորդ պատերազմ մ'ալ չընել, այլ դէպ ի Վալուկա եւ Դուլա քաշուելով՝ տերութեան միւս կողմերը պաշտպանել: Միանգամայն Մոսկուի հրամանատար Ռոսպոբշին կոմսին հետ խօսելով որոշեցին որ Մոսկու բոլորովին պարպեն՝ որն որ մինչեւ Սեպտեմբերի 14 ի գործ դրուեցաւ: Նոյն օրը գաղղիական յառաջապահաց գունդը Միւրային առաջ նորդութեամբ Մոսկու մտաւ: Քաղաքը գրեթէ բոլորովին մեռած եւ անբնակ կ'երեւար. ամէն դռներն ու պատուհանները գոցուած էին, որովհետեւ իր 240,000 բնակիչներէն միայն 15,000 ըստ մեծի մասին հիւանդ կամ բանտէ արձակուած պատժաւորներ եւ օտարականք մնացած էին: Նաբոլէոն կը սպասէր որ քաղաքացւոց կողմանէ պատգամաւորութիւն մը գայ, բայց պարապ տեղ. վերջապէս քանի մը մարդիկ բռնել տուաւ եւ քաղքին վիճակին վրայ տեղեկութիւններ հարցուց. ասոնց ըսածներն իր կասկածն աւելի եւս սաստկացուց: Ամսոյն 15ին առաւոյն իր գլխաւոր բանակովն՝ որ միայն 90,000 հոգի մնացած էր, լուսութեամբ քաղաք մտաւ եւ Գրեմլի, Ռուսաստանի վեհապետաց հին պալատին մէջ իր բնակութիւնն հաստատեց: Իր տուած հրամանին համեմատ զօրքը խիստ կարգաւորութիւն պիտ'որ պահէին եւ ամենեւին աւարաւորութիւն պիտ'որ չընէին, բայց որով-

հետեւ զինուորներն ոչ կերակուր ոչ ալ բնակարան ունէին, իրենց հրաման տրուեցաւ լքեալ տներուն ու խանութներուն դռները կոտորել, եւ ինչ որ գրտնեն աւարել: Նաբոլէոն Մոսկու մտած օրը քաղքին զանազան կողմերը հրդեհներ ելան, ըստ մեծի մասին գաղղիացի զօրաց անպուշութենէն, որոնք տաքնալու համար փայտէ տներուն շատ մօտ կրակներ վառած էին: Նոյն ժամանակը նաեւ քաղքին մէջտեղը գրտնուած վաճառանոցէն ահագին ծուխ եւ բոց սկսաւ ելլել եւ հոն գտնուած եղին եւ ուրիշ գիւրավառ նիւթերուն օդնութեամբ քիչ ժամանակուան մէջ սաստիկ տարածեցաւ: Ռուսք հաւանականաբար աս տեղը կրակի տուած էին որպէս զի անոր մէջն անհամար վաճառքը թշնամեցն ձեռքը չէինսպ: Նաբոլէոն իր զօրաց հրամայեց որ փութան կրակը մարելու, սակայն անոնք աւար առնելու զբաղած էին, եւ աս հրամանը կատարելու հոգ չըրին: Հարիւրաւոր աւարաւորք աս կրակին մէջ իրենց կեանքը կորսնցուցին: Բայց ասիկայ դեռ սկիզբ մ'էր ան ահագին հրդեհին՝ որ երկրորդ օրը (16ին) պիտ'որ ծագէր եւ բոլոր Մոսկու իր անհամար գանձերովն եւ ոսկեգմբէթ շէնքերովն մոխիր պիտ'որ դարձնէր: Ղաւն զի երկրորդ օրը յանկարծ քաղքին 500 կողմանէ մէկտեղ սկսան բոցեր երկինք բարձրանալ, եւ Վաղղիացիք իրենք զիրենք հրեղէն ծովն մը մէջ գտան: Նաբոլէոն շատ կասկածաւոր Ռուսեր բռնել եւ իւրերէ կրակ ձգող սպաննել տուաւ: Վաղղիական զօրաց հրդեհը մարելու համար ըրած ամէն ճիգն անօգուտ եղաւ, որովհետեւ Ռուսք բոլոր ջրհաններն եւ ուրիշ կրակ մարելու գործիքները քաղքէն հանած կամ անգործածական ըրած էին: Առհասարակ կը կարծուի որ աս կրակը Ռոսպոբշինին հրամանաւն ու կարգաւորութեամբն եղած ըլլայ. սակայն ինքը մասնաւոր գրուածի մը մէջ աս բանս սուտ կը հանէ:

Տներուն մէջ պահուած բնակիչքն հրդեհին սաստկութենէն ստիպուեցան դուրս ելլել եւ ապահով տեղ մ'ապաւինիլ, սակայն 10,000 էն աւելի հիւանդներ, որոնք իրենց անկողնէն կարող չէին ելլել, բոցերուն զոհ եղան: Շատ աւելի էր աւարաւոր Վաղղիացւոց կորուստն, որոնք ամենեւին իրենց սպառնացող վտանգին միտ չընելով՝ քաղքին ամէն կողմը տարածուած՝ իրենց յաւիշտակութիւնները կը շարունակէին, մինչեւ որ կրակէն պաշարուելով՝ բազմութեամբ մէկտեղ մոխիր կը դառնային: Նոյն իրիկունը նաեւ Նաբոլէոն Գրեմլի մէջ կենան ապահով չհամարեցաւ, թէպէտ եւ հրդեհին տեղն անկէ Մոսկվա գետով կը բաժնուէր, եւ Բեգրովսոյ ըսուած ամառանոցը քաշուեցաւ: Դեռ քաղաքը բոցերու մէջ գտնուած ժամանակ հրաման եղաւ զինուորաց ընդհանուր աւարաւորութիւն մ'ընելու: ամբողջ գնդեր իրենց զօրապետներուն հետ յարձակեցան մտան բռնապատ փողոցներն եւ ինչ հարստութիւն որ գտան ժողովեցին: Շատ զօրապետք Գրեմլի մէջ հալոցներ

շինել տուին եւ իրենց ձեռքն ինկած աղնիւ մե-
տաղները հալեցընելով՝ մեծ գծուարներ կը շի-
նէին: Ամենէն աւելի Միւրա Նէպոլիտը թաղաւորն
աս գործքիս մէջ մեծ գործունէութիւն ցուցուց:
Սակայն շատ գնդեր աս աւարառութեան ժամանակ
կրակէ պաշարուելով՝ կամ պրած շէնք մ'իրենց
վրայ փլելով իրենց աւարներուն հետ կորսուեցան:
Հիւսիսային սաստիկ հով մը բոցերը հիւսի-
սէն դէպ ի հարաւ մղելով՝ կրակը դեռ անկէզ մնա-
ցած շէնքերն ալ լափեց լմնցուց եւ հազիւ վե-
ցերորդ օրը սաստիկ անձրեւ մ'աս ահագին հան-
դիսին վերջ տուաւ: Կրակը մարելէն ետքը քաղ-
քին տասը մասին միայն մէկ մասը մնացած, իսկ
միւս մասերն ամբողջ մոխիր դարձած էին:

Մնացածը քաւ անգամ:

ՍԱՆՐԱՆՈՒՐԲ ԵՒ ԶՈՒԱՐՃԱԼԻՔ

Տնկարանական փորձ մը:

Գէմպրիճի տնկարանական պարտեզին մէջ անցած տարի
ցորենի տունկը բաժնելով բազմացընելու փորձ մ'եղաւ: Յու-
նիսի մէջ քանի մը ցորենի հատեր ցանուեցան, որոնք մինչեւ
Օգոստոս բաւական մեծցան եւ զանազան ծիւղեր բաժնուե-
ցան. փորձն ի գործ դնողներն աս տնկերէն մէկը հանեցին 18
մաս բաժնեցին եւ նորէն զատ զատ տնկեցին: Աս տնկերն ալ
դարձեալ շատ ծիւղեր տուին որոնք Սեպտեմբերի մէջ նորէն
բաժնուեցան եւ զատ զատ տնկուեցան, որով մէկ տունկը 67
տունկ եղաւ: Բոլոր ձմեռն աս տնկերն իրենց տեղը մնայէն
եղան, հետեւեալ տարին Ապրիլի մէջ նորէն բաժնուելով
500 ի չափ տնկեր եղան, որոնք աղէկ աճեցան եւ 21,000 հասկ
եւ հասկերը 21 հազարակշիւ (սիւլբ) ցորեն տուին: Եթէ
ամէն մէկ հազարակշիւն բովանդակած ցորենը 28,000 դնէնք,
որ շատ չափաւոր թիւ մըն է, կը գտնենք որ մէկ հատ ցորենն
այսպէս բաժնուելով 588,000 հատ ցորեն տուեր է:

Քանի մը նոր ժամանակուան հսկաներ:

Իտալացի Պրիմ անուամբ Անգղիացի մը՝ որ 1850ին Էս-
սէքսի մէջ մեռաւ 609 գերմանական լիտր (5½ կենդինար) ծան-
րութիւն ունէր: Իր մարմինն այնչափ հաստ էր որ եօթը չա-
փահաս մարդիկ կրնային իր զգեստին մէջ հանգիստ մտնել:
Ուրիշ Անգղիացի մ'ալ 580 լիտր ծանրութիւն ունէր եւ օրը
18 լիտր միս կ'ուտէր: Անցած տարւոյն վերջերը Նոր Եօրդի
մէջ արտաբոյ կարգի գէր մարդ մը մեռաւ, որուն դագաղին
համար 173 օտնաչափ տախտակ գործածուեցաւ: Մեռելը 20
զօրաւոր մարդիկ հազիւ կարող եղան վերցնել:

Ճարտար դող մը:

Փարիզի Արժանդէօյլ փողոցին տնկերէն մէկը գող մը
մտած իր արուեստն ի գործ դնելու զբաղած էր, երբ որ իր
դժբախտութեամբը դրացիները բանն իմացան, եւ եկան տան
բոլորտիքը պաշարեցին. փողոցէն անցնողներն ալ հետզհետէ
տան առջեւը ժողովուեցան, այնպէս որ փողոցին նոյն կողմը
կատարեալ լեցուեցաւ: Գողն աս միջոցին տան յարկն (շփե)՝
ելած՝ ազատութեան միջոց մը կը փնտռէր, ժողովուրդը զինքը
վարէն յայտնի կը տեսնէր. իր զգեստը հասարակ գործաւորի
զգեստ մըն էր ու ոտքը բոկ: Գեռ մօտաւոր պահակատան զի-
նուորներն որոնք գողը բռնելու համար կանչուած էին, հան-
դիսին տեղը չհասած, գողն յարկին վրայ անհերձեղ թեղաւ:
Չինուորներն հասան, տան ամէն էլքերը գոցեցին. նաեւ գունդ
մը կրակ մարողներ նոյն տեղը կանչուեցան ու սկսան տան ա-
մէն ծակն ու ծուկը փնտռել բայց պարապ տեղ, գողն ա-

մենեւին տեղ մը չէր երեւար: Երկու ժամ այսպէս անցնելէն
ետքը, նամակարանի պատաւոր մը տան առջեւը կեցող զօրաց
հարկաւորներն մօտեցաւ ու նամակ մը տուաւ որ հետեւեալ
խօսքերը կը բովանդակէր. «Քաջ հարկաւորացեալ. քու մարդիկ-
ներդ պարապ տեղ մի յոգնեցընէր. քու աս նամակս կարդա-
ցած ժամանակդ ես արդէն շատոնց տնէն դուրս ելած եմ: Եթէ
նոյն տան քովի տունը քննելու ըլլաս անմիջապէս կ'իմանաս
թէ իմ փախուստս ինչպէս դուրս յաջողած է: Յարկին
վրայէն նոյն տան յարկն անցայ. հոն պղտիկ խցի մը պատու-
հանը բացի ներս մտայ. զանազան կարասիներէն զատ անկող-
նոյն տակն արկղ մը գտայ, որուն մէջ մաքուր զգեստ մը եւ
զոյգ մը փայլուն կօշիկ կային. երկուքն ալ անմիջապէս հագայ,
հանդարտ սանդխէն վար իջայ, եւ դռնէն դուրս ելայ, վասն զի
հետաքրքիր դռնապանը զանիկայ բաց թող տուած էր: Քիչ
մը ժամանակ քեզի հետ խօսեցայ եւ ըսի թէ գողը բռնելու
համար շատ պիտ'որ աշխատիս: Գողը կըսեմ, վասն զի արկղ
մէջ 100 ֆրանկի թղթադրամ եւ նոյնչափ ալ ոսկի ստակ
գտայ զորոնք հետս առի»: Ժողովուրդն աս նամակին բաժնե-
րուն ստուգութեան անձամբ համոզուելէն ետքը զինուորներն
իրենց տեղը իրկեցին, եւ իրենք զուարթ ծիծաղով մը ցրուեցան:

Պաշտօնակալի մը ծառան:

«Տիրոջ հետ ինչպէս ես, հարցուց պաշտօնակալի մը
ծառային մէկ բարեկամն՝ որն որ անոր (պաշտօնակալին) խիստ
բնութիւնը գիտէր: «Շատ աղէկ, պատասխանեց ծառան, իրա-
րու հետ այնչափ ընտանի ենք որ ամէն առտու իրարու զգես-
տին փոշինները կը թօթուենք, միայն աս տարբերութեամբ որ
անիկայ իր զգեստը կը հանէ, իսկ ես իմն կոնակս կ'ունենամ»:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ

ՀԱՆԴԵՆՆԵՐՆԵՐ ԱՂԵԿ ԴԵՐՄԱՐԵՐԻՍ ԿԵՐՊ

Հաւեղեններուն աղէկ մեծնայն ու պարարտութիւնն ի-
րենց տրուած կերակրէն կախում ունին: Որպէս զի հաւեղէնը
շուտով աճին եւ աղէկ պարարտ ըլլան իրենց չորս տեսակ կեր-
պէտք է տալ. Ա. Այնպիսի կեր մ'որ իրենց մարմնոյն տաքու-
թիւնը պահէ, ասոր կը ծառայեն որիցը, զետնախնձորն եւ այլն.
Բ. իրենց մարմնոյ աճման օգնող կեր, ինչպէս են ցորենանը,
վարսակն, ոլոռը (պէլեւեմ) բակլան եւ այլն: Գարին ու սիւ-
միարը (Մըլըր պոլոյ) ասոր այնչափ չեն օգնէր. Գ. Ոսկր
կազմող կեր, որուն կը ծառայեն ամէն տեսակ ընդդէմնաց կե-
ղեւներն, եւ Դ. Պարարտացընող կեր մը, ինչպէս է, թեփն
եւ դեղին սիմիտորը: Ով որ իր հաւերուն աս չորս տեսակ
կերերէն փոփոխակի կու տայ, մեծ, փափուկ մսով ու պարարտ
անասուններ կ'ունենայ: Հաւկիթ ածող հաւերն՝ որպէս զի ա-
ռատ ածեն, նաեւ կանանչեղեն, միս եւ գլխաւորաբար որդ-
կուղեն: Նաեւ անոնք քիչ մը մարած կեր, կամ աւելի աղէկ,
մանրած հաւկիթի կեղեւ տալու է, զոր սիրով կ'ուտեն եւ ա-
նով իրենց ածելու հաւկիթին կեղեւը կազմելու նիւթ կ'ունենան:

ԵՂԻ ԵՒ ՈՒՐԻՍ ՆԻՍԹԵՐՈՒ ԲԹԵՐՆ ՀԱՆԴԵՐՆԵՐ ԿԵՐՊ

Կէս լիտր հասարակ աճաւոր եւ նոյնչափ թափիչ հողը
(terre à foulon) սանդի (հաւն) մը մէջ պէտք է դնել, ձմելով
իրարու հետ խառնել ու պղտիկ գնդակներ շինել. զգեստին
բժաւոր տեղը նախ ջրով թրջելէն ետքն աս գնդակը վրան քսե-
լու եւ չորցընելու է: Անկէ ետքը քիչ մը տաք ջրով նոյն տե-
ղը լուալով բիծը բոլորովին կ'ելլէ:

ԹՂԹԻՆ ԹԱՆԱԳԻ ԲԹԹԸ ՀԱՆԴԸ

Ջրի մէջ լուծուած առուղայի թթուն (acide de trèfle),
կիտրոնաթթուն (acide citrique) կամ զինքարի թթուն
(բըլըլֆուր) թղթին վրայէն թանաքի բիծը բոլորովին կը հա-
նեն: Եւ որովհետեւ աս թթուները տապալուութեան թանաքը
չեն աւեր, անոր համար նաեւ գրքի կամ պատկերի մը վրայէն
հասարակ թանաքի բիծն հանելու կրնան գործածուիլ:

ԼՈՒԹՈՒՄՆ ԹԱՆԱԳԻՆԵՐԸ ԱՌԵՂԴՈՒԹԻՒՆ

2 որս թուերն են 8 · 12 · 5 · 20 · 8 + 2 = 10 · 12 - 2 =
10 · 5 × 2 = 10 · 20 : 2 = 10 :